

УДК 94(477.87)«1943/1944»

© Валерій ГРИЦЮК,
© Олександр ЛИСЕНКО

ЗАВЕРШАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Висвітлюються особливості підготовки та етапи проведення операцій Червоної армії в Східних Карпатах восени 1944 р. Акцентується увага на тому, що Східно-Карпатська стратегічна наступальна операція проводилася 8 вересня – 28 жовтня 1944 р. з метою розгрому німецьких та угорських військ у Східних Карпатах та надання допомоги Словацькому національному повстанню. Складалася з Карпатсько-Дуклінської і Карпатсько-Ужгородської фронтових наступальних операцій.

Ключові слова: 1944 р.; Східно-Карпатська операція; Карпатсько-Дуклінська операція; Карпатсько-Ужгородська операція; 1-й та 4-й Українські фронти; Чехословацький армійський корпус.

Про визволення Закарпатської України та приєднання її до УРСР написано чимало. Зокрема, значний масив воєнно-історичної літератури висвітлює підготовку та хід проведених у Східних Карпатах восени 1944 р. операцій Червоної армії. Однак тогочасна обстановка була настільки складною та мінливою, а наступ у гірських умовах – нелегким та затяжним, що розмаїття поглядів на класифікацію та періодизацію бойових дій радянських військ на цих напрямках існувало навіть у радянській історіографії, яка, в цілому, вирізнялася чіткою структуризацією та єдиними підходами. Висвітливо тільки деякі з них, здійснивши попереднє застереження – усі назви операцій з'явилися вже після війни.

Так, у книзі «Через Карпати» А. Гречко стверджує, що Східно-Карпатську наступальну операцію здійснював 4-й Український фронт, а війська 1-го та 2-го Українських фронтів лише взаємодіяли з ним [1]. На час написання праці міністр оборони СРСР Маршал Радянського Союзу А. Гречко дотримувався думки про те, що основна роль в операції належить 1-й гвардійській армії, якою йому довелося командувати в роки війни. Початком операції (9 вересня 1944 р.) автор вважав армійську операцію 1-ї гвардійської армії на дуклінському напрямі.

Природно, що висвітлення подій, пов'язаних з опануванням Дуклінського перевалу, належить Л. Свободі, який на той час командував 1-м Чехословацьким армійським корпусом [2].

Операції 38-ї армії надається пріоритет в мемуарах К. Москаленка [3].

Автори синтетичної праці «Операції Радянських Збройних Сил у Великій Вітчизняній війні» вважають, що Карпатсько-Ужгородську наступальну операцію здійснили війська 38-ї армії 1-го Українського фронту та 4-го Українського фронту в повному складі. Вона розпочалася 28 вересня, завершилась 28 жовтня і стала логічним продовженням попередніх операцій цих військ. Головну роль відіграв 17-й гвардійський окремий стрілецький корпус. Успіху Карпатсько-Ужгородської стратегічної наступальної операції сприяли дії 2-го Українського фронту в Дебреценській операції (2 – 27 жовтня 1944 р.). Дії 1-ї гвардійської армії не були вдалим. Її чисельні спроби зломити опір ворога успіху не мали. У зв'язку з цим командувач військ 4-го Українського фронту генерал-полковник І. Петров наказав 1-й гвардійській армії припинити загальний наступ і вести його тільки на окремих напрямках невеликими розвідувальними групами [4].

У 80 – 90-х рр. минулого століття в радянській воєнно-історичній науці розгорнулася чергова дискусія щодо систематизації операцій Великої Вітчизняної війни, результатом якої стала уніфікована система поглядів на операції радянських військ [5]. Відповідно до них Східно-Карпатська стратегічна наступальна операція проводилась з 8 вересня до 28 жовтня 1944 р. з метою розгрому німецьких та угорських військ у Східних Карпатах та надання допомоги Словацькому національному повстанню. Складалася з Карпатсько-Дуклінської фронтової наступальної операції (8 вересня – 28 жовтня 1944 р.), у якій брали участь війська 1-го Українського фронту (38-ма армія, 1-й Чехословацький армійський корпус, 1-й гвардійський кавалерійський, 4-й гвардійський танковий, 25-й і 31-й танкові корпуси та частина сил 2-ї повітряної армії) і Карпатсько-Ужгородської фронтової наступальної операції (18 вересня – 28 жовтня 1944 р.), у якій брали участь війська 4-го Українського фронту в повному складі [6].

У сучасній українській історіографії утвердився такий підхід. Війська 4-го Українського фронту та 38-ма армія 1-го Українського фронту після підготовчих заходів відновили активні наступальні дії 9 та 8 вересня 1944 р. відповідно. У сучасній літературі ці дії прийнято називати Східно-Карпатською стратегічною наступальною операцією (8 вересня – 28 жовтня 1944 р.), складовою якої були Карпатсько-Дуклінська (8 вересня – 28 жовтня 1944 р.) та Карпатсько-Ужгородська (6 – 28 жовтня 1944 р.) фронтові наступальні операції, у результаті яких радянські війська здолали Головний Карпатський хребет та визволили Закарпатську Україну [7].

На нашу думку, така постановка питання не відповідає дійсному перебігу подій та служить міфологізованим «історичним стандартом» Другої світової війни. Визволення Закарпаття безпосередньо пов'язане з діями 2-го Українського фронту на дебреценському напрямі та 4-го Українського фронту – на ужгородському, які здійснювалися за єдиним планом Ставки ВГК у рамках стратегічного наступу

радянських військ на південно-західному напрямі (Дебреценсько-Ужгородській операції), який розпочався в жовтні 1944 р. [8]. Слід підкреслити, що у зв'язку зі складною обстановкою завдання фронтів постійно змінювались і уточнювались Ставкою.

Воєнно-політична обстановка, що склалася на початок осені 1944 р., визначалася тим, що Німеччина, втративши майже всіх своїх союзників у Європі, опинилася фактично в повній міжнародній ізоляції. Блок держав навколо Третього райху знаходився на межі розпаду.

До вересня 1944 р. Червона армія визволила від гітлерівських загарбників майже всю довоєнну територію Української РСР, за винятком деяких районів Прикарпаття. Бойові дії були перенесені до країн Східної Європи, від ворога очищено більшу частину Польщі та Румунії. Радянські війська наблизилися до Східної Пруссії, Чехословаччини, Угорщини, Югославії і Болгарії.

По завершенні Львівсько-Сандомирської операції лівофлангові об'єднання 1-го Українського фронту вийшли до передгір'я Карпат і закріпилися на рубежі на північний захід від Кросно, Санок, Сколе, Красноільськ. З метою кращого управління військами на мукачівському напрямі Ставка ВГК 30 липня утворила 4-й Український фронт, для чого було використане фронтове польове управління, що перебувало в резерві. До складу цього фронту ввійшли 1-ша гвардійська і 18-та загальновійськова та 8-ма повітряна армії 1-го Українського фронту.

Розгром гітлерівців під Яссами та Кишиневом і вихід Румунії з війни на боці Німеччини створили сприятливі умови для успішного просування військ 2-го Українського фронту до Трансільванії в обхід Східних Карпат. Як згадував колишній заступник начальника Генерального штабу Червоної армії генерал армії С. Штеменко: «Радянське командування не збиралося тоді долати Карпатський хребет прямим ударом. Дії в лоб коштували би нам дуже дорого. Гори слід було обійти. Ця ідея і закладалася в замисел майбутніх операцій у Карпатах, де передбачалося діяти невеликими силами» [9]. Генеральний штаб РСЧА основними стратегічними наступальними напрямками визначав берлінський та віденський з тим, щоб обійти Карпати з півдня, оточити та знищити ворожі війська, які обороняли гірські хребти. Штурмувати гори в лоб було не вигідно, оскільки противник спирався на потужну оборону, яка мала в своїй основі природні фактори.

Наступальна операція, яка передбачала захоплення перевалів у Східних Карпатах, планувалася штабом 4-го Українського фронту ще на початку серпня 1944 р., проте 26 серпня Ставка ВГК її скасувала. Про необхідність оперативної паузи по завершенні Львівсько-Сандомирської операції у зв'язку із втомою військ, необхідністю поповнення людських і матеріальних ресурсів свідчить Маршал Радянського Союзу І. Конєв. Він запевняв, що наприкінці серпня розгортання бойових дій у Карпатах не планувалося [10].

Однак в силу вступив політичний фактор. 29 серпня 1944 р. у Словаччині вибухнуло повстання, центром проведення якого стало м. Банська-Бистриця. Тут розміщувалася Словацька Національна Рада, Військовий центр, партизанський штаб.

На бік повстанців переходили деякі частини словацької армії і гарнізони низки міст. Про готовність підтримати повстання проголосили дві дивізії Східнославацького корпусу. В короткий час під контролем повстанців і партизанів виявилось дві третини території Словаччини. Німці відразу ввели у Словаччину війська.

31 серпня 1944 р. в Москві дипломатичні представники Чехословаччини від імені Військового центру при Словацькій Національній Раді звернулися до радянського уряду з проханням надати військову допомогу повстанцям [11]. Того ж дня на аеродромах Калинів та Львів, у смузі 1-го Українського фронту, приземлилися кілька літаків з офіцерами і солдатами словацької армії. Усього з аеродрому в Пряшеві на радянську сторону перелетіло 22 літаки з 12 офіцерами і 54 рядовими на борту [12]. Літаком до Львова прибув заступник командира Східнославацького корпусу полковник В. Тальський. 1 вересня він був прийнятий маршалом І. Конєвим. В. Тальський звернувся з клопотанням до командувача військ 1-го Українського фронту про допомогу повстанцям і запевнив його в тому, що дивізії Східнославацького корпусу завдають удару радянським військам та захоплять для них перевали в Карпатах.

Про контакт зі словацькими військовими та пропозиції щодо проведення операції з надання допомоги повстанцям І. Конєв доповів телефоном Верховному Головнокомандувачу Й. Сталіну, а потім направив письмове донесення в Москву. У документі зазначалося, що військам 1-го Українського фронту до словацького кордону залишалося подолати 40-кілометрову відстань. Зустрічний удар можуть завдати 1-ша і 2-га словацькі дивізії. І. Конєв наполягав на проведенні наступальної операції лівим флангом 1-го Українського та правим флангом 4-го Українського фронтів. Війська ударного угруповання мали завдати удару в напрямі Кросно – Дукля – Тилява [13]. У ніч проти 2 вересня відбулося екстрене засідання Державного комітету оборони СРСР, на якому було ухвалене рішення про проведення наступальної операції та надання допомоги Словацькому повстанню [14].

У перших числах вересня події в Словаччині розвивалися досить динамічно. Командир Східнославацького корпусу не пристав до повстанців. У штабі корпусу й в штабах дивізій усі були дезорієнтовані й нічого не робили для підготовки активних дій. У райони розташування словацьких частин прибули німецькі охоронна і піхотна дивізії. Вони діяли рішуче й швидко. Захоплені зненацька, зраджені своїм керівництвом, словацькі солдати не змогли чинити організований опір. Частина офіцерів словацьких з'єднань перейшла на сторону німців. Зв'язок між частинами був перерваний. Упродовж 1 – 2 вересня корпус був роззброєний. Частина людей відбула до партизанів, решта – у табори. Словацький корпус перестав існувати. Разом із тим Військовий центр при Словацькій Національній Раді взявся за створення повстанської армії, яка на початку складалася із 6 піхотних груп чисельністю близько 2 тис. осіб кожна. Однак ця армія виявилася недостатньо боєздатною. Одночасно з формуванням повстанської армії у Словаччині активізували свою діяльність словацькі та радянські партизанські загони, які налічували близько 17 тис. бійців. Однак район словацького повстання був заблокований німецькими

військами, тому розрізнені сили повстанців були не в змозі розпочати удар назустріч радянським військам.

Ні у Львові, ні у Москві повної інформації про стан справ у Словаччині на початок вересня не мали. Головним фактором, який вплинув на ухвалення рішення щодо проведення Східно-Карпатської операції, стало Словацьке національне повстання. Не остання роль у цьому належить командувачу військ 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу І. Конєву.

2 вересня 1944 р. була ухвалена директива Ставки ВГК про «підготовку та проведення спільної наступальної операції 1-го та 4-го Українських фронтів із тим, щоб з району Кросно, Санок в загальному напрямі на Прешев вийти на словацький кордон і з'єднатися зі словацькими військами» [15]. Керівництво проведенням операції спочатку покладалося на І. Конєва, однак він спланував дії тільки для військ свого фронту. Цей план був затверджений Й. Сталіним 3 вересня і того ж дня надвечір надіслані вказівки командувачеві 4-м Українським фронтом генерал-полковнику І. Петрову про участь у операції військ фронту. Завдання 4-му Українському фронту були визначені директивою Ставки за № 204670 від 3 вересня 1944 р. [16].

Німецьке керівництво прагнуло за будь-яку ціну втримати Словаччину, розглядаючи її як бар'єр на шляху Червоної армії до промислових районів Чехії, Моравії, Угорщини і Південно-Східної Польщі. Гітлерівське командування чітко уявляло, що подолання військами 1-го Українського фронту найбільш вузької частини Головного Карпатського хребта призвело б до швидкого прориву їх на територію колишньої Чехословаччини та на Угорську низовину і до з'єднання з арміями 2-го Українського фронту, що просувалися з північної частини Румунії до кордонів з Чехословаччиною. Крім того, входження військ Червоної армії через Словаччину до Угорщини створювало пряму загрозу південним районам самої Німеччини.

Величезною дугою, протяжністю близько півтори тисячі кілометрів, прикривають Карпатські гори Угорську низовину з півночі, сходу і південного сходу. Цей гірський масив у стратегічному плані є могутнім природним рубежем. Східні Карпати, залежно від рельєфу, поділяються на три частини: західний район Східних Карпат – Низькі Бескиди, центральна частина – Бещади, що тягнуться від Лупковського перевалу до Ужокського перевалу, і третя, найбільш висока частина Східних Карпат – Горгани – розташовується між Ужокським перевалом і верхів'ями річки Чорний Черемош.

Противник побудував по рубежу Головного Карпатського хребта багато-ешеловану (глибина майже 60 км) та добре обладнану в інженерному плані систему оборони. Вона складалася з оборонного рубежу, що проходив по передньому краю оборони, з низки проміжних рубежів на найважливіших напрямках та системи оборонних укріплень по Головному Карпатському хребту. Основу оборони Карпат складала глибокоешеловані укріплені райони на напрямках можливого наступу військ Червоної армії, прикриті в проміжках інженерними спорудами польового типу.

По лінії державного кордону уздовж Головного Карпатського хребта була могутня система довготривалих фортифікаційних споруд, доповнених спорудами

і загорожами польового типу. Усі гірські переходи, що можуть служити шляхами руху, особливо важливі перевали, були перекриті могутніми вузлами оборони, неприступними з фронту. Тільки шляхом обходу й виходу в тил вузлів оборони їх можливо було розгромити. Ця лінія могутніх прикордонних укріплень називалася «лінією Арпада».

Всього ж на оборонній «лінії Арпада» тільки в межах 4-го Українського фронту німецько-угорськими військами було побудовано 99 опорних пунктів, 759 довготривалих залізобетонних споруд, 394 деревоземляних споруди, 439 відкритих вогневих майданчиків, 400 км траншей і стрілецьких окопів, встановлено протитанкових і протипіхотних перешкод (ровів, ескарпів, завалів і т. д.) протяжністю 135 км [17].

Угруповання ворожих військ складалося з армійської групи «Хейнрици» (німецька 1-ша танкова і угорська 1-ша армії), всього 19 розрахункових дивізій. Сухопутне угруповання підтримувала частина сил 4-го повітряного флоту. Загалом противник нараховував близько 300 тис. осіб, 3 250 гармат і мінометів, 100 танків і штурмових гармат, 450 бойових літаків [18; 19].

Східно-Карпатська стратегічна наступальна операція проводилася 8 вересня – 28 жовтня 1944 р. з метою розгрому німецьких та угорських військ у Східних Карпатах та надання допомоги Словацькому національному повстанню. Складалася з Карпатсько-Дуклінської (проводилася військами 38-ї армії 1-го Українського фронту та правого флангу 1-ї гвардійської армії 4-го Українського фронту) і Карпатсько-Ужгородської (проводилася військами центру і лівого флангу 4-го Українського фронту) фронтових наступальних операцій [20].

Запланована спочатку операція двох армій з метою з'єднання із силами словацьких повстанців з часом переросла у стратегічний наступ у Східних Карпатах. У військах, які взяли участь у цьому наступі, налічувалося 3 загальновійськові армії, 2 окремих стрілецьких корпуси, 1 танковий і 1 кавалерійський корпуси, багато інших з'єднань та частин посилення. Дії наземних військ забезпечувала авіація двох повітряних армій. У складі радянських військ на початок операції діяло 34 стрілецькі дивізії, 246 тис. осіб, 5 140 гармат і мінометів, 322 танки та САУ, 450 бойових літаків.

Замисел Карпатсько-Дуклінської операції полягав у тому, щоб ударом військ лівого крила 1-го Українського фронту (38-ма армія посилена 25-м гвардійським танковим, 1-м гвардійським кавалерійським і чехословацьким 1-м армійським корпусами) та підтримана частиною сил 2-ї повітряної армії з району Красно на Прешев і військ правого крила 4-го Українського фронту (частина сил 1-ї гвардійської армії посилена 3-м гірськострілецьким корпусом, гірсько-в'ючними мінометно-артилерійськими полками, танками та САУ, гірсько-інженерними бригадами за підтримки авіації 8-ї повітряної армії) з району Санок на Каманьчу прорвати німецьку оборону та з'єднатись зі словацькими повстанцями.

3 вересня 1944 р. штаб 1-го Українського фронту надав Генеральному штабу Червоної армії план операції. Оборона противника мала бути прорвана на 8-кілометровій ділянці, головний удар спрямовувався вздовж шосе на Дуклінський

перевал. На ділянці прориву створювалася щільність артилерії у 200 гармат та мінометів на 1 км фронту. Наступу армії повинні були сприяти з території Словаччини 1-ша та 2-га піхотні дивізії Східнославацького корпусу, а також партизанські загони. Операцію планувалося закінчити на п'яту добу виходом військ 38-ї армії на глибину 90 – 95 км.

3 вересня 1944 р. Ставка затвердила наданий план, вимагаючи почати наступ 38-ї армії не пізніше 8 вересня, і того ж дня була віддана вказівка 4-му Українському фронту: 8 вересня організувати наступ правим флангом фронту з району Санок у напрямі Команьча (5 км на північ від Радошице) силами одного стрілецького корпусу з метою вийти на кордон Словаччини і з'єднатися із словацькими військами та партизанами, що ведуть боротьбу проти німецьких загарбників. Свої дії погоджувати з діями 38-ї армії 1-го Українського фронту.

Таким чином, перед лівим флангом 1-го та правим флангом 4-го Українських фронтів стояло складне завдання – подолати з боями Східні Карпати.

38-ма та 1-ша гвардійська армії розпочали наступ 8 і 9 вересня відповідно. 38-ма армія (командувач – генерал-полковник К. Москаленко) отримала посилений склад. До неї входили вісім корпусів: чотири стрілецьких (52-й, 67-й, 101-й та 1-й Чехословацький армійський), три танкових (4-й гвардійський, 25-й та 31-й) та один кавалерійський (1-й гвардійський) корпуси, 17-та артилерійська дивізія, 18-та та 32-га гвардійські мінометні бригади, 83-й гвардійський мінометний полк, а також низка окремих частин різних родів військ. Отже, армія за своїм складом значно (у 2,7 рази) перевищувала звичайну загальновійськову армію того часу (трёхкорпусної організації). У перший день операції війська здолали близько 12 км в глиб оборони противника, однак у подальшому просування вповільнилося. Наступ здійснювався в гірській лісистій місцевості та за складних погодних умов. Ворог постійно підсилював свою оборону новими з'єднаннями та частинами. На напрямі Дуклінського перевалу з боку 1-го Українського фронту в операцію були введені: 25-й та 4-й гвардійський танкові, 1-й гвардійський кавалерійський, 1-й Чехословацький корпуси. Боротьба точилася за кожну висоту. Упродовж семи днів боїв війська 38-ї армії прорвали лише першу смугу оборони противника. Зосередивши зусилля, вони 20 вересня оволоділи м. Дукля і розпочали безпосередню боротьбу за Дуклінський перевал

В аналогічній ситуації перебували і війська 1-ї гвардійської армії, якою командував А. Гречко. Долаючи лютий спротив німецько-угорських військ, з'єднання армії 20 вересня таки перетнули чехословацький кордон у районі с. Калинова. У смузі наступу армії важливе значення мав перевал Руський. Командування ворога підтягнуло сюди додатково дві дивізії. До 30 вересня в горах тривали запеклі бої. На цій ділянці радянське командування змушене було призупинити наступ.

Радянська сторона зосередила зусилля на оволодіння Дуклінським перевалом. Черговий наступ, який розпочався 30 вересня, був спрямований в обхід угруповання противника. Загроза оточення змусила німецьке командування ухвалити рішення про відвід військ. 6 жовтня війська 1-го Чехословацького армійського корпусу, 67-го стрілецького і 31-го танкового корпусів оволоділи Дуклінським перевалом,

однак повністю зломити ворожу оборону не змогли. Тільки 8 жовтня окупанти залишили останній населений пункт (ст. Лавочне Дрогобицької області) у межах УРСР станом на 21 червня 1941 р.

Карпатсько-Ужгородська операція 4-го Українського фронту розпочалася 18 вересня 1944 р. наступом 18-ї армії (генерал лейтенант Є. Журавльов) та 17-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор А. Гастилович). Командувач 18-ї армії здійснив рішучий маневр. Він зосередив війська на правому фланзі, залишивши тільки дві дивізії для прикриття решти смуги оборони армії. Прорив спочатку був успішним, але противникові вдалося підтягнути резерви та призупинити наступ радянських військ. Місяць тривали напружені бої в горах. У ході боїв у Карпатах війська 1-го та 4-го Українських фронтів 14 жовтня перетнули довоєнні кордони УРСР і повністю визволили територію республіки від окупантів [21]. Символічно, що це відбулося на православне свято Покрови Святої Богородиці, покровительки славного війська Запорізького та всіх українських вояків. У 2014 р. у цей день, 14 жовтня, Указом Президента України встановлено державне свято – День захисника України.

За задумом Ставки ВГК, що сформувалася на початок жовтня (Директиви Ставки ВГК № 205156 від 1 жовтня 1944 р. 4-му Українському фронту та № 220234 від 3 жовтня 1944 р. 2-му Українському фронту), подолання Східних Карпат мало бути здійснено в результаті погоджених фронтових операцій 4-го та 2-го Українських фронтів [22]. Для координації їх дій був призначений Маршал Радянського Союзу С. Тимошенко.

Головна роль в операції відводилася 2-му Українському фронту. Його ударне угруповання мало завдати удар з Оредеа-Маре в напрямі Дебрецен – Ніредьгазе – Чоп з метою оточити та знищити у взаємодії з 4-м Українським фронтом трансільванське угруповання противника. Масовані нальоти в інтересах фронтів здійснювала авіація далекої дії. На підготовку операції були спрямовані значні резерви Ставки, запаси матеріальних засобів військ обох фронтів доведені до 3,5 боєкомплектів, 7 заправок паливно-мастильних матеріалів, 29 добовидач продовольства [23]. Масовані нальоти в інтересах фронтів здійснювала авіація далекої дії.

Дебреценська наступальна операція 2-го Українського фронту розпочалася не зовсім вдало. Наступ 6-ї танкової та 27-ї армії, який розпочався 2 жовтня, був зупинений потужними контрударами ворожих військ. Ситуація змінилась 6 жовтня, коли до наступальних дій приєдналася кінно-механізована група генерала І. Плієва. Рухомі війська 2-го Українському фронту вже 8 жовтня вийшли на підступи до м. Дебрецен і створили реальну загрозу оточенню німецьких військ у Трансільванії. За цих умов гітлерівське командування було змушене розпочати з 9 жовтня відведення військ перед правим крилом 2-го фронту, а з 15 – із Закарпаття.

Того ж дня відновили наступ і почали переслідування ворога війська 4-го фронту. 16 жовтня був визволений Рахів, 24 – Хуст та Свалява, 26 – Мукачеве, а 27 – Ужгород. 28 жовтня 1944 р. територія України, у сучасних кордонах, була повністю очищена від німецьких окупантів [24].

Результатами операції в Закарпатті стала поразка армійської групи «Хейнрици» (втрапи: вбиті та поранені – 62 240 осіб, полонені 31 360; 185 танків і штурмових гармат

(у т. ч. 46 захоплено), 1 450 гармат і мінометів (у т. ч. 912 захоплено). Радянські війська здолали Головний Карпатський хребет, відвоювали Закарпатську Україну та вступили на територію Чехословаччини. Втрати військ 1-го та 4-го Українських фронтів в операції становили: безповоротні – 28 273 особи, в т. ч. 1 630 із складу 1-го Чехословацького армійського корпусу, санітарні – 103 437 осіб, у т. ч. 4 069 чехів і словаків [25].

Підсумовуючи викладений фактологічний та статистичний матеріал, автори хотіли привернути увагу наукової спільноти до того питання, що подолання Червоною армією Карпат у вересні – жовтні 1944 р., визволення Закарпатської України та приєднання її до УРСР здійснено в результаті кількох операцій груп фронтів. При цьому проведена у вересні спільна операція 4-го Українського фронту та частини військ 1-го Українського фронту очікуваних результатів не принесла. Загальна мета була досягнута в жовтні в ході фронтових наступальних операцій: Карпатсько-Ужгородської 4-го Українського фронту та Дебреценської 2-го Українського фронту. Вони здійснювались узгоджено за замислом Ставки ВГК під єдиним керівництвом, дії фронтів контролював та погоджував представник Ставки. На нашу думку, правомірно повернутися до назви цієї спільної операції фронтів, яка вживалась у спеціальній воєнно-історичній літературі в 50 – 60-х рр. ХХ ст. – Дебреценсько-Ужгородська стратегічна наступальна операція.

Задумана спочатку як наступальна операція двох армій, Східно-Карпатська операція з часом набула стратегічного значення. Наступ радянських військ розгорнувся на 300 км по фронту та майже 250 км в глибину. Завдавши поразки великому угрупованню противника, війська 1-го і 4-го Українських фронтів завершили вигнання окупантів із західних областей України, визволили Закарпатську Україну та увійшли в райони Східної Словаччини. Подолання Східних Карпат відкрило перед радянськими військами перспективу вигнання німецьких загарбників із Чехословаччини і виходу на підступи до Німеччини.

Джерела та література:

1. *Гречко А.А. Через Карпаты / А.А. Гречко. – М.: Воениздат, 1972. – С. 6; За освобождение Чехословакии / А.Н. Грылев, В.П. Морозов, Д.Ф. Рыжаков, В.В. Гуркин. – М., 1965.*
2. *Свобода Л. От Бузулука до Праги / Л. Свобода. – М., 1984.*
3. *Москаленко К.С. На юго-западном направлении / К.С. Москаленко. – М.: Наука, 1972.*
4. *Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне, 1941 – 1945. М.: Воениздат, 1958. – Т.3. – С. 592 – 594.*
5. *Итоги дискуссии о (Директиве Ставки ВГК. №2 04670 від 3.09.1944 г.) стратегических операциях Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. / Военно-исторический журнал. – 1987. – № 10. – С. 8 – 24.*
6. *Гуркин В.В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии / В.В. Гуркин // Военно-исторический журнал. – 1998. – №2. – С. 12 – 25.*
7. *Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С. 342; Безродний Є.Ф. Східно-*

- Карпатська наступальна операція 1944 року / Україна в полум'ї війни: 1941 – 1945. – К.: Україна, 2005. – С. 363 – 371; Рєпін І.В. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. – червень 1945 р.): Автореф. дис. к.і.н... – Л., 2007.*
8. *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – С. 727 – 730.*
  9. *Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. Кн. 2. / С.М. Штеменко.– М.: Воениздат, 1974. – С. 324.*
  10. *Конев И.С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945 / И.С. Конев. – М.: Воениздат, 1987. – С. 306.*
  11. *Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Документы и материалы. – М.: Госполитиздат, 1960. – С. 181 – 186.*
  12. *За освобождение Чехословакии – М.: Воениздат, 1965. – С. 53.*
  13. *Конев И.С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945 / И.С. Конев. – М.: Воениздат, 1987. – С. 316.*
  14. *Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. Кн. 2. / С.М. Штеменко – М.: Воениздат, 1974. – С. 333.*
  15. *ЦАМО РФ – Ф. 48-А. – Оп. 1795. – Д. 14. – Л. 48.*
  16. *Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. IV (Январь 1944 года – август 1945 года) / Под ред. А.Н. Грылева. – М.: Воениздат, 1968. – С. 171.*
  17. *ЦАМО РФ. – Ф. 244. – Оп. 3000. – Д. 635. – Л. 6, 13, 34, 35.*
  18. *Сборник материалов по составу, группировке и перегруппировке сухопутных войск фашистской германии и войск бывших ее сателитов на советско-германском фронте за период 1941 – 1945 гг. – Вып. 4. – М., 1956. – С.152 – 153.*
  19. *История Второй мировой войны 1939 – 1945 гг.: В 12 т. / Институт военной истории МО СССР, Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт всеобщей истории АН СССР, Институт истории СССР АН СССР. – М.: Воениздат, 1973 – 1982. – Т. 9: Освобождение территории ССР и Европейских стран. Война на Тихом океане и в Азии. – М., 1978. – 165 с.*
  20. *Гуркин В.В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии / В.В. Гуркин // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 2. – С. 12 – 25.*
  21. *Комсомольская правда. – 1944. – 15 октября.*
  22. *Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. IV (Январь 1944 года – август 1945 года) / Под ред. А. Н. Грылева. – М.: Воениздат, 1968.. – С. 181, 197.*
  23. *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – С. 727.*
  24. *Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С. 341.*
  25. *Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. – М.: Вече, 2009. – С. 101.*

© Валерий ГРИЦЮК,
© Александр ЛЫСЕНКО

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ОПЕРАЦИИ КРАСНОЙ АРМИИ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Освещаются особенности подготовки и этапы проведения операций Красной армии в Восточных Карпатах осенью 1944 г. Акцентируется внимание на том, что Восточно-Карпатская стратегическая наступательная операция проводилась 8 сентября – 28 октября 1944 г. с целью разгрома немецких и венгерских войск в Восточных Карпатах и оказания помощи Словацкому национальному восстанию. Состояла из Карпатско-Дуклинской и Карпатско-Ужгородской фронтовых наступательных операций.

Ключевые слова: 1944 г.; Восточно-Карпатская операция; Карпатско-Дуклинская операция; Карпатско-Ужгородская операция; 1-й и 4-й Украинские фронты; Чехословацкий армейский корпус.

© Valery GRITSYUK,
© Aleksandr LYSENKO

FINAL OPERATIONS OF RED ARMY IN UKRAINE

Large tracts of military-historical literature highlights preparation and stages of operations of the Red Army in Eastern Carpathians in autumn 1944.

In modern Ukrainian historiography established this approach. The troops of the 4th Ukrainian Front and 38th Army of the 1st Ukrainian Front after the preparatory activities have resumed active offensive operations 9 and 8 of September, 1944. In modern literature, these actions is called the Battle of the Dukla Pass (September, 8 – October, 28, 1944), which consisted of the Carpathian-Duklinska and Carpathian-Uzhgorod front offensive operations, which resulted in Soviet troops defeated Chief Carpathian mountain range and freed Transcarpathian Ukraine.

Military and political situation prevailing at the beginning of autumn 1944 was determined by the fact that Germany lost almost all of its allies in Europe, was virtually complete international isolation. Block countries around the Third Reich was on the brink of collapse.

By September 1944 the Red Army liberated from Nazi invaders almost all of the pre-war territory of the Ukrainian SSR, with the exception of some areas of Carpathians. Combat operations were moved to Eastern Europe, freed most of Poland and Romania. Soviet troops approached to East Prussia, Czechoslovakia, Hungary, Yugoslavia and Bulgaria.

However, the political factors entered. August 29, 1944 in Slovakia uprising broke out. The part of the Slovak army and many garrisons of cities added to it.

The main factor that influenced the decision to hold Battle of the Dukla Pass, was the Slovak National Uprising. A role in this belongs to the commander of the 1st Ukrainian Front, Marshal Ivan Konev.

The Battle of the Dukla Pass held September, 8 – October, 28, 1944, consisted of the Carpathian-Duklinska and Carpathian-Uzhgorod operations.

Conceived originally as offensive two armies, the Battle of the Dukla Pass eventually gained strategic importance. The Soviet troops deployed at 300 km in front and almost 250 km in depth. The troops of the 1st and 4th Ukrainian fronts completed expulsion of the occupants from the western regions of Ukraine, Transcarpathian Ukraine was liberated and entered the region of Eastern Slovakia. Bridging Eastern Carpathians opened up the prospect of Soviet troops expulsion of German occupants of Czechoslovakia and exit the approaches to Germany.

Keywords: *1944, Battle of the Dukla Pass; Carpathian-Duklinska operation; Carpathian-Uzhgorod operation; 1st and 4th Ukrainian fronts; 1st Czechoslovak Army Corps .*